

Búcsú Ágitól – rendhagyó nekrológ –

Heller Ágnes (1929–2019) emlékére

Ágikám, ez nem volt szép tőled. Csü-törtökön (július 18-án) még hoszszasan beszélgettünk telefonon, s terveket szőttünk, hogyan tudjuk kimenteni a tudományt és a Magyar Tudományos Akadémiát a politika karmai közül. Egy szóval nem említetted, hogy másnap utolsó úszásodra készülsz. Még hitegettéél is: már alig egy hét, és újra – szokásodhoz híven megint két (vagy több) külföldi előadaskörút között – néhány napig, mintegy átutazóban, Pesten leszel, találkozhatunk, s tovább kovácsolhatjuk legyőzhetetlen világmegváltó terveinket. S lám, másnap elshantál közülünk, olyan elegánsan, ahogy egy grófkisasszony elhagyja a fogadást, amelyet már unni kezdett.

Ezt a figyelmeztetés nélküli „úri távozást” én rossz néven vettem, valahogy nem illett ahhoz a képhez, amelyet én Heller Ági-jelenségként ismertem. Ötvenhat éves barátságunk során egyetlen alkalomra sem emlékszem, amikor te elegánsan leléptél volna, s ne lettél volna a beszélgetés központja. Én ezt nagyon nem bántam, bár néha megered az én nyelvem is, de többnyire jó nagyokat tudok hallgatni. Ezért imádtam veled még kettesben is találkozni. Amikor kifogytam a szóból, nem kellett aggódnom, hogyan maradjon ébren a társalgás, neked volt mindig elegendő mondandód. Itt, Kharón

ladikjában nehezebb a helyzetem, most hallgatsz, most rajtam a sor.

Kezdeném ezt azzal, hogy átadok neked egy üdvözetet. Halálhíredet hallva felhívtam Konrád Gyurit, hogy megosszam veled fájdalmamat. Gyuri még nem hallott róla, figyelmesen hallgatott, kifejezte együttérzését (és irigységét a gyors és vélhetően fájdalommentes halálad miatt), beszélt erről-arról, majd számomra egy kicsit váratlanul ezzel fejezte be diskurzusunkat: mondd meg Áginak, hogy csókolgatom. Nyilván erre az utolsó beszélgetésünkre szánta, a Kharón ladikjában.

Csak egy napja mentél el, s máris hiányzol. Azok közé a ritka emberek közé tartoztál, akik nem ismerték a félelmet. Bizonyos értelemben Parsifalhoz voltál hasonló, kivéve, hogy Parsifalt a tudatlansága mentette meg a félelemtől, téged a filozófia, a történelem, az irodalom s általában a kultúra ismerete fegyverzett fel a sárkányokkal való harcokra. A Nothungodat, amivel annyi rémséges sárkány – s néhány isten – szívét átszúrta, Lukács mester műhelyében forrasztatták egybe. Egyébként Nietzsche Übermensché se ismerte a félelmet, de ő a moralitásról se tudott. Lukács mester műhelyében azonban a tanítványok nemcsak filozófiát és kultúrát tanultak, hanem morált is, az univerzális, el nem

dologiasodott emberi lényeg tisztelét. Amikor „felnőttél”, neked is el kellett válnod az apafigura mestertől, de a Nothungot nem kellett a szívébe szúrnod. A Lukácstól és Marxtól való szakítás szükségszerű és következetes volt, de tiszteletteljes maradt, nem lett patricidium. Fehér Feri mondta egyszer nekem szellemesen: „Tudod, Iván, mi már nem vagyunk marxisták, de csak egy nyelven tudunk beszélni, s az a marxizmus.” Pontos megjegyzés.

Pedig lett volna okod félni. A nyilasok az életedre törtek. A Rákosi-rendszerben nem volt életbiztosítás Lukács György tanítványának lenni. 1956 után háttérbe szorítottak, de mindezt – én 1963 óta ismertelek – mindenféle szorongás nélkül után is vállaltad, majd 1977-től ezt az emigráció követte. Az emigráció sem volt rizikómentes. Csodálattal néztelek, mert én hajlamos voltam a szorongásra, s a te félelemmegvetésedre – gyávaságra hajlamos emberként – mindig irigységgel gondoltam. Bibónak nagyon igaza volt, amikor azt mondta, a demokrata nem fél. (Hajlamos vagyok azt hinni, hogy a mai Magyarországon túl sokan vannak, akik félnek... ha ez igaz, mennyiben van itt demokrácia?) Ebben az értelemben te mindig demokrata voltál, s maradtál mindhalálig. Pontosan ilyen demokratákra van ma a világnak mindennél inkább szüksége. Nem lehetne talán Kharón ladikját mégis visszafordítani? Szükségünk van rád és a hozzád hasonlókra, akiknek a sorait a halál és a kívándorlás mintha tizedelné.

A félelmet nem ismerő emberek optimisták. Ágikám, te javíthatatlan optimista voltál. Amikor már látszott, hogy az MTA kutatóinté-

zet-hálózatát leválasztják az Akadémia körül, telefonbeszélgetésünkben mondtam neked valamit: „Ezt a csatát elvesztettük, de fel a fejjel, a tudomány politikától független szabadságáért vívott háborút még meg tudjuk és meg fogjuk nyerni.” Egy kicsit ingerülten válaszoltál: „Semmit nem veszítettünk el, folytatjuk a harcot.” Bár nem valószínű, de ki tudja, lehet, hogy igazad lesz, s jót nevensz majd a Sztűx folyó túlsópartján az én pesszimizmusomon (álrealizmusomon).

Az viszont biztos, hogy te a győztesek közé tartozol. Ennyiben mégis megmaradtál marxistának: a történelem mindig a te oldaladon van, az igazság mindig győz, a hazugság mindig megbukik. Ezt valahol már leírtam, most hadd ismételjem meg. Már Ausztráliában voltatok, amikor Feri bennünket Adelaide-ben meglátogatva ezt mondta: „Ivánkám, benn vagyunk a döntőben.” (Feri nagy sportrajongó volt, ámulva becsülte az olimpiai bajnokokat.) Ha rólad beszélt, igaza volt. Te benn voltál a döntőben, s több aranyat hoztál „haza”, mint Hosszú Katinka.

Optimista vagy, mert ismered a válaszokat. A társadalommal foglalkozó emberek két típusát ismerem, az egyik kérdéseket tesz fel, a másiknak válaszai vannak. Én inkább az első, te inkább a második „családba” tartozol (önigazolásként: mindkettőre szükség van). Te kérdeztél is... miként is tehetnél volna másként, hiszen tanár voltál. De emlékezetem szerint számodra a kérdések csak alkalmat jelentettek, hogy elmondod a válaszokat azokra a kérdésekre, amelyek a „jó kérdések lettek volna”. Lehet, hogy ezt is Lukácstól tanultad. Én ugyan Lukáccsal soha nem

találkoztam, s egyetlen előadását se hallottam, úgy tudom, a kérdéseket zseniálisan kezelte. A csacska diák feltett valami számár kérdést, erre Lukács: „Arra gondol, amiről már Kant is írt. Ez bonyolult probléma, Kant nem is tudta maradéktalanul megoldani.” Ágikám, veled beszélgetve gyakran éreztem magam ilyen Lukács-órán. Meghallgattad a kérdésemet vagy a megjegyzésemet, aztán elmondtad, amit úgyis mondani akartál. S ami egyébként mindig teljesen rendben volt.

Hadd tegyek itt egy megjegyzést a „hazáról”. Ismét fel kell idéznem egy anekdotát, amit már másutt megírtam. Valamikor 1974 őszén vagy 1975 tavaszán nálatok voltunk, amikor nekem kifelé állt a kocsim rúdja Magyarországról, s ezt sokan vitatták: maradhatok-e, vagy mennem kell. Erre Fehér Feri parancsot nem tűrő hangon ezt mondta: „Iván, neked menned kell. Te egyébként is kozmopolita vagy. De mi Ágival a magyar kultúra része vagyunk, nekünk maradnunk kell.” Ágikám, Ferinek sok szempontból igaza volt. Te valóban a magyar kultúra fontos része voltál és maradtál. Én inkább voltam kozmopolita, s lettem transznacionális.

Neked is, nekem is három útlevel van a zsebünkben, magyar, ausztrál és amerikai. Természetesen te is, én is magyarok vagyunk, ennek születünk, ezt a nyelvet beszéljük a legjobban. De volt idő, amikor ausztrálnak is éreztem magam, amikor menekültként ausztrál útlevelet kaptam, s úgy éreztem, befogadtak. Úgy gondolom, te is így érezted magad Melbourne-ben. S aztán Amerika. Persze hogy amerikaiak is vagyunk. Beválasztottak az American

Academy of Arts Science-be (ezt az intézményt 1780-ban hozták létre, s azóta 13 ezer tagot választottak). A katedrát William Graham Sumnersről nevezték el (kétséges dicsőség, elődöm kicsit rasszista volt, de az első tudós, akit szociológusnak tekintettek Amerikában, szóval együttmentnek, korabeli szóval „migránsnak” ez megtiszteltetés volt). Donald Trump talán még kicsit (sokkal, ha ezzel forrón szeretett miniszterelnökünket nem bántjuk meg) jobban is érdekel engem, mint Orbán Viktor. Reggelente előbb nézem meg a Politico oldalát, mint a magyar híreket (talán fontosabb, hogy mi történt Washingtonban, mint a karmelita kolostorban). Nem tudom, te majd mit teszel a Sztűx folyó túlsó partján.

Én egyébként hozzád képest „lokalpatrióta” vagyok. Szinte ki nem teszem a lábam az Újlipótvárosból. Te közben repkedsz Brazília, Ausztrália és az USA között, Frankfurtban, Rómában vagy Varsóban tartasz előadásokat.

Nekem egyébként is kínos, hogy megelőztél Kharón ladikjában. Minden jel szerint e vonatkozásban nekem járt volna az elsőség. Amikor vagy három éve Ferge Zsuzsa megkapta a Mensch-díjat s nekem kellett a laudációt mondanom, te is megjelentél, mint korábbi Mensch-díjas. A program egy részében egy csinos fiú és lány énekelni kezdett, többek táncrea perdültek, így te is, akkor 87-88 évesen. Én már sántikáltam, szó se lehetett táncról. S ez mellékes, csak mozgásbeli sérülés. De te naponta elolvasol egy könyvet, s írod róla évi egy-két kötetben a naplódát. Bár szemtelenül azt nyilatkoztad, hogy hetvenéves kor után

ne próbálkozzon elmélettel egy filozófus; és akkor mit teszel *Az álom filozófiájában*, *A történelmi regényben*, hadd ne soroljam tovább.

Valamit még el kell mondanom. A kilencvenedik születésnapodra *Barátság, helycserés támadásokkal* címmel írtam egy megemlékezést. Tény, hogy gyakran vagy többnyire a barikád különböző oldalán álltunk. Hol te voltál tőlem „balra”, hol fordítva, hol te voltál a marxista, hol én a Marx-szimpatizáns. De a barátságunkban az volt a rendkívüli, hogy ez egyikünket sem zavarta. Számomra te voltál az igazi liberális. Liberálisnak azt értem, aki megérti, hogy mások másként is tudnak gondolkodni, és el tudja fogadni a másként gondolkodást. A rendszer-váltás után a legnagyobb személyes csalódásom az volt, hogy a korábbi másként gondolkodó társaim többnyire beálltak pártideológusnak, s a szememre vetették, hogy én miért nem tudok pártot választani. Velel soha semmi vitám nem volt, de még csak egy-egy beszélgetésünk után

sem éreztem, hogy közöttünk valami baj lenne. Tisztáztuk: én most ezt gondolom, én meg amazt, s ennyiben maradtunk. Így, Ágikám, te maradtál nekem az igazi liberálisnak.

Ágikám, most mi lesz? Ezután ki repülget Brazíliába kilencvenévesen kurzust tartani egy olyan egyetemen, amiről soha nem hallottam, olyan témáról, amiről azt sem tudom, hogy micsoda? Ki fogja megmondani, ki legyen a következő miniszterelnök (aki borítékolhatóan nem lesz az, de lehet, hogy még a parlamentbe se jut be). Ki mondja meg, melyik párt melyikkel kösse a legabszurdabb koalíciót? Én nem látok senkit sem, aki a helyedbe lépne mint a nemzet liberális lelkiismerete. Lehet, hogy erre már nincs is szükség? Pusztán egy vénülő generáció nosztalgijáról van szó (s ebben a generációban én vagyok talán a leginkább ironikus az értelmiség misszionárius szerepét illetően). De hiányozni fogsz, nekem különösen.

Sokszor csókollak (s ne feledd, Konrád Gyuri is csókjait küldi).